

*С. Задорожна, к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО
КРИЗЬ ПРИЗМУ ШКІЛЬНОГО ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА
(кілька зауваг з приводу)**

У статті звернено увагу на проблеми шкільного шевченкознавства і, як наслідок, непрочитаність творчості поета учнями. Зокрема, зацентовано на етико-філософській концепції поеми "Гайдамаки".

***Ключові слова:** шкільне шевченкознавство, духовний зміст, гуманізм.*

В статье обращено внимание на проблемы школьного шевченковедения и, как следствие, непрочитаность творчества поэта учениками. В частности, сакцентировано на этико-философической концепции поэмы "Гайдамаки".

Ключевые слова: *школьное шевченковедение, духовный смысл, гуманизм.*

The article puts emphasis on Shevchenko school studies and low awareness of students of the works of the poet. In particular, the attention is drawn to ethics and philosophical conception of poem "Haydamaky".

Key words: *Shevchenko school studies, spiritual sense, and humanism.*

Загальновідомо, що уявлення про Т. Шевченка, усвідомлення його суті як національного генія і пророка формує загальноосвітня школа. А точніше висловившись, осмислення поетичного космосу митця, по суті, забезпечує 9-класна шкільна літературна освіта, яка для більшості на цьому й вичерпується. Отже, саме школа формує і рівень сприйняття Т. Шевченка суспільством, його духовної присутності у сьогоденні, що є синонімом іншого – культурно-освітнього рівня українства. З огляду на зазначене, як видається, академічна наука мусить трактувати шкільне шевченкознавство як один із найпріоритетніших дослідницьких напрямків, бо поза розглядом проблеми вивчення творчості Тараса Шевченка у школі наукове шевченкознавство перетвориться на герметично закритий простір, не розімкнений на основного реципієнта – Шевченкового читача.

Сумної правди про рівень літературної освіти, як і сучасної школи в цілому, озвучувати не прийнято, як і того, чи маємо ми адекватне поетовій правді шкільне шевченкотлумачення. Попри окремі сучасні дослідницькі версії [5], видається, що й сьогодні Т. Шевченко у школі залишається здебільшого непочутим.

У свій час "хатянин" М. Євшан, роздумуючи над Шевченковим "Для кого я пишу? для чого?", з болем відзначав: "Загал прийняв від Шевченка самі майже "общія места", все найголосніше, що можна би уживати як цитати до патріотичних промов, але поза тим майже весь зміст його поезії для загалу лежить нероз'яснений, невідомий... З живої душі і співу поетового хочемо викувати для себе догмат, який би нас оправдував, служив раз на це прикриттям та позліткою нашого убогого, нерухливого духа. Так від Шевченка ми досі нічого не навчилися; а навчилися тільки обманювати самих себе і ображати систематично не лиш пам'ять його, але все те гарне, добре і святе, що кермує життям всіх душ вищих" [4, 31].

В іншій редакції, але такі ж думки заявляє і чи не найзмістовніша сучасна газета "День": "Шевченко, на жаль, мертвий для наших сучасників, його не прочитують, його меседжі до сучасних українців не достукують. І оці дні – 9 та 10 березня – показують, що Шевченко у нас – не в головах, а на п'єдесталах. І він не говорить із сучасниками своїми текстами" [3, 13]. Категорично, але як свідчать студентські роботи на тему "Мій шкільний Шевченко", студенти-філологи солідаризуються зі своїм сучасником-журналістом.

У контексті вивчення нормативного шевченкознавчого курсу, аби з'ясувати рівень шкільного засвоєння творчості поета, пропоную студентам відповідні "розмисли", оголена правда яких вражає: "Соромно зізнаватися, але Шевченко не розкрився переді мною як художник, поет, громадянин. Хочеться пізнати справжнього Шевченка, бо у школі – набір стереотипів"; "Звісно, на уроках говорили про Т. Шевченка як про генія. Але це були звичайні штампи. Жодних пояснень його геніальності не давалося. Я не отримала чіткої і аргументованої відповіді на жодне з питань. Шевченко – геній? Але чому?.. Доже хочеться це зрозуміти"; "Згадується два місяці опитування, а не його слово"; "Основна увага – на біографії, а мені хотілося вивчати його життя через твори, а не навпаки"; "Можливо, мене не так вчили, чи не змогли мені довести його право на найвищий щабель піднесення в культурі..."; "Молодь знайомиться з творчістю поета у школі, цим, у більшості випадків, все й завершується. А в школі дітям скажуть, що "батько Тарас – великий син українського народу, що страждав за нашу країну". А страждання ж у тому, віці, як відомо, не сприймаються... А спостерігаючи за відзначенням роковин з дня народження поета (з року в рік вони бідніші духовно) розчарування і несприйняття поглиблюються"; "Рекламований, а не відомий..."; "Таке враження, що у школі навчають не літератури, а статистики" [1].

В останній репліці – діагноз шкільної літературної освіти в цілому і вивчення творчості Т. Шевченка зокрема. Бо школі йдеться про самодостатність інформації, її певну утилітарність, що не формує людини освіченої, а тим паче людини духовної – основної проблеми і потреби сучасного суспільства. Т. Шевченко ж відповідає основним викликам того сучасного дня, бо основний зміст його творчості – зміст духовний, етичний, що й мусить становити сутність концепції освітнього літературознавства. І будь-які програмові тексти

представляють Поета передусім як носія етосу, висоти гуманізму і духовної культури, а значить – вічних, непроминальних загальнолюдських істин. Донести саме такий зміст спроможний і твір, який викликав гостру дискусію щодо доцільності своєї наявності у шкільній програмі, – поема "Гайдамаки".

Відомо, що через "криваву різанину", "поетику жахів" поема "Гайдамаки" перетворилася для інтерпретаторів, за словами сучасного дослідника Ю. Барабаша, "на правдивий головний біль. Складалася ситуація, – зазначає дослідник, – коли проблему помсти і насильства у поемі, й не лишень у ній, начеб і замовчати не можна, однак і розбірно пояснити не випадає, бракує слів і рішучості... тож коментарі різних авторів (а незрідка і тих самих) являють собою цілий клубок суперечностей: спроби об'єктивного аналізу сусідують з відвертими натяжками, щирі помилки – з кон'юнктурним лукавством і партійною упередженістю, безумовне засудження – з таким самим безумовним схваленням" [2, 103]. Одряду зауважимо, що Шевченкові не бракувало ні слів, ні рішучості. Що ж стосується ряду інтерпретаторів, яких без ліку (від П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка – до сучасних Г. Клочака, Є. Нахліка, В. Пахаренка, Ю. Барабаша...), то Т. Шевченко силою своєї геніальної інтуїції ніби передбачив весь той наявний на сьогодні коментар і дав вражаючу за переконливістю відповідь у тексті. Слід лише читати не минаючи "ані титли, ніже тії коми".

Щонайперше – щодо основного тону розповіді: автор **не оспівує** повстанський гайдамацький рух, як свідчить шкільний підручник, бо йдеться про "кривавий бенкет", при згадці про якого "серце болить", "сумно, страшно". Наголосивши таку манеру подачі матеріалу, учитель тим самим визначить концепцію поеми "Гайдамаки" як концепцію етичну. До речі, кровопролиття як несумісне з людською сутністю засуджується і з допомогою цілого ряду виражальних засобів, що виявляють суворі моральні оцінки жорстокості і ляхів-конфедератів, і гайдамаків-повстанців: психологічний пейзаж-осуд ("Навіть місяць білолиций сховався за хмару" [6, 141]), авторські коментарі у формі звертання, інтонації ("тяжко глянуть"), оціночного епітета ("сини мої нерозумні", "пекельні діти") і т. ін. У контексті всезагального (і у світовому контексті) відторгнення морально-етичних і духовних цінностей поема "Гайдамаки" – це Шевченкове застереження нащадкам жити у добросусідстві; у

братолюбії, бо основне завдання автора – передати духовний смисл тієї жахливої трагедії.

Інше і головне питання – глибина змісту поеми, матеріалізованого через два органічно зрощених між собою сюжети: йдеться не про історичний й інтимний (Яреми й Оксани), як сказано у всіх шкільних підручниках й монографії В. Пахаренка [5, 96], а про історіософський сюжет про Коліївщину й філософсько-публіцистичний сюжет власне автора. Перший базується на народній "дідовій" правді про гайдамацьке повстання як адекватний відрух замучених душ, що обороняли свою честь і національну гідність, проливаючи свою кров не під Краковом і Варшавою, а під Лебедином, Уманню, святим Чигирином, Каневом, Смілою. Пекло поневолення народу народом Т. Шевченко подає як важливу етично-філософську проблему, до усвідомлення якої ще не доросла "цивілізована" Європа, бо не назвала Т. Шевченка одним із найбільших гуманістів. Зауважмо: усі персонажі перебувають у своєрідній аурі авторового співпереживання-співчуття. Не лише гайдамаки сини-діти, а й україноненажери-конфедерати, що прийшли з вогнем і мечем, "пекельніі", але – "діти". І трагедія Гонтиного дітовбивства також, як не дивно, подана в аспекті духовності, адже йдеться про повну руйнацію, вичерпаність душі, погублення найсвятішого, тому й просить убієнних:

*Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий [6, 165].*

Хай і праведна війна, бо визвольна, за усамостійнення національного духу, а все ж війна породжує злопомсту, месницький фанатизм, що розкручує ланцюг зла. Тому Шевченкові гайдамаки – "нерозумні діти", постаті трагічні. Сцена ж вбивства Гонтою своїх дітей-католиків – апофеоз трагізму повстанської правди-мсти, чого автор толерувати не може. Тому як мудрець-філософ виповідає "свою правду" в сюжеті автора, що являє собою історію його душі, синтез ліричних відступів, авторського прямого коментування, прологу й епілогу, післямови і "приписів". І цей сюжет-надбудова над "дідовою правдою", власне, і є основним. У ньому – попередження

тим, хто хоче "брата крові", тому й закликає "брататися знову з своїми ворогами" [6, 171]. Чи заявив хтось у світовій літературі такий високий дух гуманізму? І то оповідаючи про пекельну помсту? Це питання мусить щоразу звучати на Шевченкових уроках. І лише за такої умови висвітлення Шевченкової творчості як літератури духовного змісту і може бути відчитаний Т. Шевченко.

1. *Архів автора*. 2. *Барабаш Ю.* Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма. – К., 2004. 3. *"День"*. – 11–12 березня 2011 р. 4. *Євшан М.* Шевченко і ми // Євшан М. Критика. літературознавство. Естетика. – К., 1998. 5. *Клочек Г.* Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. – К., 1998; *Пахаренко В.* Шкільне шевченкознавство. – Черкаси, 2007. 6. *Шевченко Т.* Кобзар. – К., 2004.